

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

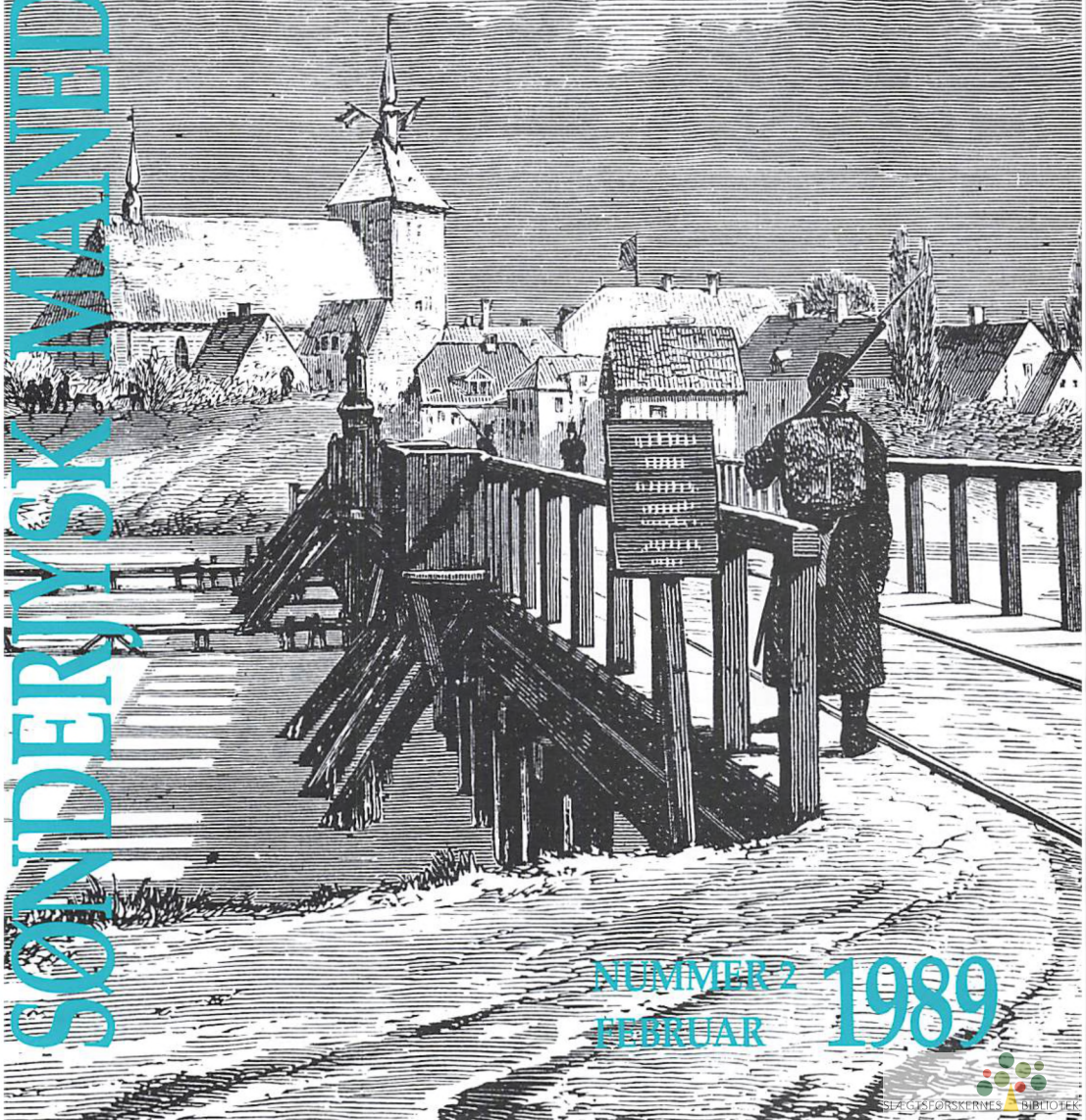
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

NUMMER 2
FEBRUAR

1989

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
110 kr. årligt
incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre koster
15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 04 62 46 83,
Kontortid, ma.-fr.
kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg
Steen W. Andersen
Haderslev Museum
6100 Haderslev
Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønder-
jysk lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage:
Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Aabenraa Bogtrykkeri

I dette nummer:

- Da 21. regiment gjorde mytteri* 35
Aksel Gyldenkærne, Hjerndrup, fremdrager nogle dagbogs-
optegnelser, der viser, at ikke alt var lytter idyl ved optakten
til krigen i 1864.
- Jens Sengeløses brev til Friedrich der Achte.*
Et to-i-et brev fra 1864 38
Inge Adriansen, Sønderborg, fortæller om et morsomt, sati-
risk brev til »Friedrich der Achte«, den augustenburgske
prins, som ville være hertug af Slesvig og Holsten i 1864.
- Edsaflæggelsen i 1867* 42
Det gav store problemer, da den nordslesvigske befolkning
skulle aflægge ed til den preussiske konge efter indlemmelsen
i Preussen i 1867. Herom fortæller F. S. Grove-Stephensen,
Sønderborg.
- Et maleri af H. A. Krüger - i »Det nationale
Portrætgalleri« på Folkehjem i Aabenraa* 47
Det manglende maleri af H. A. Krüger, nordslesvigernes
første rigsdagsmand i den tyske rigsdag, er nu skaffet til veje
og ophængt på Folkehjem. Henrik Fangel beretter herom.
- På opfordring* 48
Redaktionens svar på læsernes reaktioner på opfordringen til
at sige sin mening om månedsskriftet.
- Set og sket i Sønderjylland. Grænselandskronik* 49
Personer og begivenheder, som har været fremme i medierne
i oktober kvartal 1988, får en kommentar med på vejen af Erik
Jessen, Aabenraa.
- Årsskrifter og årbøger 1988 - en omtale* 57
Henrik Fangel omtaler en række årsskrifter fra bl.a. de
lokalhistoriske foreninger.
- Det sker - på de nordslesvigske museer* 60
Udstillinger og arrangementer på landsdelens museer - og en
omtale af gaver til Skærbækvegns Museum.
- Bognyt* 62
- med omtale af »almanakken«, sønderjyske digte og fortæl-
linger på lydbånd, en ny bog om 1864 og en bog om
krigsfanger i Danmark.
- Bagsiden om forsiden: Krigsudbruddet i 1864* 64
Inge Adriansen fortæller kort om baggrunden for krigsud-
bruddet i 1864 og preussernes og østrigernes fremrykning
over Ejderen den 1. februar 1864 - for 125 år siden.

Forsidebilledet er et udsnit af et træsnit fra »To Hundrede Træsnit...« (se billedteksten side 35). Det viser »Vore Forposter ved den nordlige Ende af Jernbanebroen i Rendsborg«. I den modsatte ende af broen - på den holstenske side af Ejderen - skimtes østrigske soldater, som var rykket ind i Holsten den 16. januar. - Herom fortæller Inge Adriansen på bagsiden side 64, og inde i bladet fortælles der i flere artikler om nogle af følgerne af disse begivenheder for 125 år siden.

»Vore Soldaters Morgentoitte« hedder dette samtidige træsnit af Carl Bøgh fra »To Hundrede Træsnit. Tegninger fra Krigen i Danmark 1864«, tillæg til Illustreret Tidende 1862-63.

Da 21. regiment gjorde mytteri

Af AKSEL GYLDENKÆRNE

I visen »Law Jens kom hjem«, som Karsten Thomsen skrev efter krigen 1864, beroliger den hjemvendte soldat sin kæreste med, at »jen o tyuens regement hæ gør sin pligt te prikk'!». Men netop med hensyn til at gøre sin pligt kunne regimentet have alvorlige problemer. Aksel Gyldenkærne, Hjerndrup, gengiver her, hvad der fortælles herom i optegnelser af Chr. Schmidt fra Oksenvad.

Chr. Schmidt deltog som menig soldat fra mobiliseringen sidst i november 1863 til hjemsendelsen i august 1864. 21. regiment lå i Holsten, indtil det julemorgen marcherede mod Slesvig, og Holsten blev overladt til tyske forbundstropper, Man nåede frem til Sles-

vig by nytårsaften, trætte og udmattede, og sammen med 14 kammerater fra 6. kompagni blev Chr. Schmidt indkvarteret hos madam Bamboffsky, som drev en restaurant i Frederiksberg. Der måtte de ligge på et stort, åbent loft med huller i taget og næsten ingen halm. Selv om de var indhyllet i deres kapper, kunne soldaterne ikke sove for kulde, men måtte af og til op for at bevæge sig for at få varmen. Det medførte, at madammen, som lå neden under, blev rasende. Hun kunne ikke sove for den uro på loftet.

Om de følgende dages begivenheder beretter Chr. Schmidt:

»Nytårsdag d. 1ste Januar 1864 stillede vi til Appel og fik Ordre til at stille Kl. 10 på Magasinet for første Gang at modtage Naturalforplejning. Der var alt i vild Uorden, saa vort hele Regiment maatte vente og vente til langt hen paa Aftenen i en forfærdelig Frost og Blæst. Intet Under at Folkene tabte Taalmodigheden, trængte paa Magasinet og gav Misfornøjelsen Udtryk ved højlydte Hurraer i de bælgmørke Omgivelser.

Endelig ud paa Aftenen fik vi saa ved Hjælp af Lygter den Smule Forplejning udleveret, som skulde have tjent os til Morgenmad, men som nu, sent på Aftenen, ikke kunne blive tilberedt.

Næste Dags Morgen Kl. 6 den 2. Januar skulle vi atter stille med fuld Oppakning for at gaa til Dannevirke paa Skandsearbejde. Saa tidligt vilde Madam Bamboffsky ikke staa op og lave Kaffe, og dette var ogsaa Tilfældet i de fleste Kvarterer ved Regimentet, og da vi baade var sultne, forfrosne og trætte af de syv Dages March ud af Holsten og yderligere hele Nytaarsdag staaet og fryse paa Gaden, blev Humøret daarligt.

Alligevel stod Regimentet præcis Kl. 6 paa Allarmpladsen i Frederiksberg, rede til at gaa paa Arbejde. Men de Kommanderende kom ikke; de otte Officerer lod vente paa sig i et par Timer. Hvorfor saa jage de Menige ud i den bælgmørke Nat og strænge Kulde, kun for utaaelig at fryse?

Omsider naede Misfornøjelsen sit Højdepunkt, En uafbrudt Hurraskrig forenet med Piben og Huijen bruste fra hele Regimentet. Men saa kom de otte Lieutenanter, men for sent. Nu nægtede Alle som en at gaa paa Arbejde, før vi havde faaet en Rastdag og Tid til at tillave vor Mad.

Der sendtes Bud efter de højere Officerer, Obersten og Majoren, som for-

søgte ved Trusler at fremtvinge Ro og Orden. Men det hjalp ikke, og Morgens Mørke understøttede Uroligheden.

Der kommanderedes Afmarch til Skandserne No 12. Lieutenant Boldt førte 6te og Lieutnant Ranzau 5te Komp. Regimentet gik meget langsomt et lille Stykke ud paa Kolonnevejen, standsede da, og hverken Trusler eller gode Ord hjalp. Lieutnant Ranzau græd af Fortvivlelse. Lieutnant Boldt tog det med mere Ro. Naar han var et Stykke Vej forude, vendte han sig om og saa efter, om vi kom eller blev staaende. Tilsidst sagde han: »Enten

På modsatte side: »Soldater tilberedende Middagsmad af deres Naturalforplejning; herunder et udsnit af et træsnit, der bærer teksten: »Kaffeselskab foran Barakkerne ved Store-Dannevirke«; det er dog ikke kun kaffe der drikkes. Træsnit af Carl Bøgh fra »To Hundrede Træsnit...«.

maa I nu komme eller gaa hjem.« Fra de bagerste Kompagnier hørtes Raabet: »Stands, vend om og gaa hjem«, som tilsidst ogsaa blev tilfældet.

En Officer af 7. Regmt. ville forsøge at overtale os og sagde: »Husk paa Folk, at Taalmodighed er Soldatens største Prydelse.« Men ingen Overtalelser hjalp, og Regimentet gik i Kvarter og tillavede Naturalforplejningen.

Om aftenen Kl. 8 var der Appel, og Vaupell truede da med, at hvis Sligt gjentog sig, ville hver 10de Mand blive trukket ud og skudt.

Den 3. Januar fik vi imidlertid den attraaede Rastdag; den 4. Jan. havde vi Revue for Kongen, i hvilken Anledning hele Armeen var opstillet foran Skanserne. Regimentet troede nu at have faaet tilstrækkelig Hævn over dens Foresatte, og derefter arbejdede vi uførtrodet hver Dag på Skanserne.«

En måned senere, den 3. februar, mødte regimentet de fremrykkende østrigere foran Dannevirke.

Da var soldaterne gennemblødte og forfrosne, mange kunne ikke skyde, fordi gevæerne havde været ladt fra tidlig morgen, så krudtet var blevet fugtigt, og adskillige var usikre på benene efter at have drukket al deres udleverede brændevin. Alligevel skrev krigshistorikeren Otto Vaupell i sin beretning om kampen, som Chr. Schmidt citerer: »Man så, hvad et øvet regiment, besjælet af en god ånd, formår at udrette under flinke førere«.

Ovenstående beretning er fra »Dagbogs Optegnelser fra Feltilivet i Krigen 1864, af Chr. Schmidt af 21 Regiment 6 Kompagni No 588«. Bogen er på 180 håndskrevne sider og er i privateje. – Det er ikke en egentlig dagbog, men en senere skrevet beretning baseret på dagbogsoptegnelser.

Jens Sengeløses brev til Friedrich der Achte

Et to - i - et brev fra 1864

Af INGE ADRIANSEN

Museet på Sønderborg Slot har i løbet af 1988 to gange fået overdraget breve, der angives at være skrevet af landsoldat Jens Sengeløse og stilet til hertug Friedrich der Achte. Inge Adriansen fra Museet på Sønderborg slot fortæller her om de to breve og sætter dem ind i en bredere sammenhæng.

De to breve, som museet har modtaget, indeholder en politisk satire over den augustenburgske hertug, som i 1863/64 måtte opleve det endelige forlis for den augustenburgske stræben efter politisk indflydelse. De to breve er ens i indhold, men helt forskellige i form, idet det ene, som er modtaget fra Ejgild Høvenhoff, Sønderborg, er trykt, og det andet, som er modtaget fra Sven Ohlsen, Haderslev, er håndskrevet. Dette tyder på, at brevet har været en udbredt form for politisk satire, og denne antagelse bekræftes af, at brevet kendes i privateje i en tredje form, men med samme indhold.

Den politiske baggrund

Så snart budskabet om den danske konge, Frederik 7.'s død den 16. november 1863 nåede frem til den augustenburgske hertugslægt i Tyskland, afskrev den aldrende hertug Christian August (oprørs-hertugen fra 1848) sine rettigheder til Slesvig og Holsten til fordel for sin søn, prins Frederik, og denne lod sig udråde til hertug af Slesvig-Holsten. I en proklamation ud-

*Hertug Friedrich af Augustenborg, 1829-1880.
Fot. Museet på Sønderborg Slot.*

sendt i Gotha den 18. november 1863 erklærede han, at han overtog regeringen i de to hertugdømmer som Frederik 7.'s retmæssige efterfølger i kraft af »vort lands og det oldenburgske hus' gamle arvefølgeordning«¹⁾. Som en logisk konsekvens af påberåbelse af at videreføre arveretten antog prins Frederik navnet »Friedrich der Achte«. Han opfordrede befolkningen i hertugdømmerne til at afvente tiden, indtil hans legitime arvefølge var godkendt af de tyske og de øvrige europæiske

Gammel Kjærlighed rustet ikke — og derfor tilskriver jeg Dig, Du store Gæmilde og ædle Fyrste, der elskes af enhver Schleswigholsteiner, der ikke ikke er en tyv og topmaalt Kæltring. Du æres og agtes ligesaa højt som din Fader den gamle herlige og trofaste Karakter, Hertugen af Augustenborg, der ikke viste sig som mangen Snygel og Meeneder, der i Krigen i Attenhundrede og Ottefyretiove var en meget stor Kriger og en tapper Feltherre, der beundredes af hele det store Tjyskland, fordi han ei var Kujon, der slygtede for de danske Soldater og skjælvede for de danske Bajonetter og Rugler. Du seer Dig nu igjen omgivet af den store, herlige og bekrandsede Arme og den danske Hær staaer nu atter vestrustet og kampberedt i Schleswigholstein, hvor der vil være dngtig med Laurbær og Krigerære at høste for Dig og dine Kampfæller. Har de Danske end lovet Prng! til dig som tørt Brød — ikke at tale om, at din egen høje Person Brange Mennesker vil blive miskendt, saa vær vis paa, at Enhver af dine Fjender, der er en Bengel vil blive hængt paa Kongen af Preussens Regning eller pidsket ud af Landet, fordi de kunde vove at tale ilde om en saa brav, rejskaffen og hoivelsbaaren Herre som Du er. Du kan da vel nok begribe, hvorledes det vil gaee Dig ved Dannevirke, din værste Nød for Dieblikket; men Du vil, med de tjyske Sønners Hjælp bekæmpe hver Røvepels. Landsoldaten J e n s , der nu i saa lang Tid har længtes efter at give Dig en Leilighed til at vise din Tapperhed i Forening med de brave Sagere, sender Du nu en Rugle for Panden eller ogsaa nogle gode pidskede Angstjkker, Mage til dem, Du veed nok. Vi veed, Du er en tapper Mand, lad saa de Danske end prale af de Laurbær de fik ved Fredericia, Åsted, Midsunde og Frederiksstad. Du har altid sættet med Hæder, det er Noget, som Sandhedsvidnet, din Minister F r a n c k e , kan bevidne — dog ikke ham alene. Din og Schleswigholsteinerernes største Styrke, ligger som Gud veed, i Kajsers N a p o l e o n s Anerkjendelse, da han kaldte Dig sin egen hjære Fætter. Det var en (og det er) en gammel bekjendt Sag, at alle Tjyskere, saavel Fyrster som Folk, ere de meest agtede i hele Europa, der paa en sinuk Maade adskiller sig fra de Nationer, der er de største Pralhalse, der altid har Munden fuld, men som løber, naar det begynder at knibe. Den Lov og Brits skal de have, og den gives dem ogsaa her af Landsoldaten J e n s . Vil Du, saavel som din Familie vide, hvordan det vil gaee, saa vid Stormagterne giver Dig sin Velsignelse til dit ædle Formaal at ville skabe et Schleswigholstein Du faaer ikke et Spark og Preussen og Østerrig vil ved den første og bedste Leilighed og paa bedste Maade anerkjende dine verbreste Rettigheder og vil ikke som Demokraterne i Tjyskland troe, mele sin Rage paa din Bekosning, saaledes at Du mod Kampens Ende staaer med et Hoved uden Hertugkrone — nei, nær dog aldrig den Tanke. Lad dine Fjender staae med et Par vældige blaae Angstjkker, en tom Pung og en meget lang Næse; da kan du synge en Sejerssang, der skal lyde over hele det mættige og store Tjyskland — og overdøve din Livsang: „Schleswigholstein meerumfhlungen“.

Din altid hengivene Vn
Jens Sengeløse,
 Landsoldat,
 boende i Barakkerne ved Dannevirke

Lev vel! Skriv snart!

Efterskrift: Vil Du vide min Hjertens Mening, saa læs Brevet om igjen; men læs kun hveranden Gange.

Jens Sengeløses brev er adresseret til »Hans Durkdrevenhed Prætendent, Friederich der Achte, Erkegavtyv til Augustenborg, Schlesvigholstein« og brevet er afsendt fra Dannevirke den 18. nov 1863 og »Besørgt ved Godhed«.

stater, og endelig lovede han at overholde Slesvig-Holstens forfatning og love. Imidlertid så hverken kongen af Preussen eller hans ledende minister Bismarck med sympati på dette udspil, da de havde andre planer for hertugdømmerne.

Imidlertid overtog prins Frederik aldrig magten som landsherre, selvom hans holstenske tilhængere bad ham herom: Preussen og Østrig kom ham i forkøbet ved at lade tyske tropper rykke ind i Holsten (der var medlem af Det tyske Forbund). Disse tropper skulle forberede en såkaldt eksekution mod den nye danske konge, Christian 9., og kalde ham til orden på grund af Novemberforfatningen.

Stemningen i Danmark var meget ophidset overfor prins Frederik, og brevet er et vidnesbyrd om denne folkelige vrede. Ingen bekymrede sig

om, at det slesvig-holstenske arvespørgsmål ikke entydigt kunne afvises på forhånd, og »Friedrich der Achte« blev trods sin forsigtige og ret beskedne fremfærd dømt som en durkdreven rad og ærkegavtyv. Disse betegnelser passede snarere på hans modspiller, fyrst von Bismarck, der ledede den preussiske politik, som endegyldigt tiltetgjorde alle augustenburgske forhåbninger.

To-i-et breve og skandskrifter.

Jens Sengeløses brev tilhører en gammel og velkendt genre indenfor folkeminder, som med et nyskabt ord kaldes to-i-et-breve ²⁾. De kendes både fra skillingstryk og afskrifter fra 1800-årene, f.eks. i form af frierebreve. Tilsyneladende indeholder frierebrevene en varm kærlighedserklæring, men som PS står der, at hvis pigen afslår frieriet,

Jens Sengeløses adresse var »Barakkerne ved Dannevirke«, som her ses under opførelse. Træsnit af Carl Bøgh fra »To Hundrede Træsnit...«

så skal hun læse brevet igen, men kun hveranden linje. Meningen bliver da den stik modsatte ³⁾). Et af de seneste eksempler på to-i-et breve er maskinskrevne eller dupliserede breve fra besættelsesårene, som var stilet til »Min kære engelske ven« og tilsyneladende indeholdt lovprisninger af det tyske styre i Danmark. Men i lighed med Jens Sengeløses brev skulle man læse hveranden linje for at få den egentlige mening.

Så vidt Jens Sengeløse og Friedrich der Achte. Udbredelsen af anonyme smædeskrifter eller skandskrifter kendes tilbage til 1500-tallet. Heri kunne man uden selv at stå frem »hudflette dem, man vilde til Livs og søge at gjøre dem mest mulige Fortræd« ⁴⁾), og dette motiv ligger også bag den gode land-soldats brev.

Henvisninger

1. H. P. Clausen og Jørgen Paulsen i: Augustenborgerne. Slægt-Slotte-Skæbne. Fra Als og Sundeved, bd. 58, 1980, s. 319-331.
2. Betegnelsen skyldes folkloristen Eske K. Mathiesen. Det er opstået på Dansk Folkemindesamling, hvorfra også kommer begrebet *kopifitti* om nutidige kopier, der cirkulerer i mange varianter, og hvis ophavsmænd er anonyme. Denne genre er belyst i Else Marie Kofod: Chefens sekretær. Og andre beske kommentarer til hverdagens fortrædeligheder. 1988.
3. Se f.eks. Bådsmænd Søren Klyverboms frierbrev til Susanne, i: Meddelelser til medlemmer af Foreningen Danmarks Folkeminder, nr. 1, 1987, s. 8.
4. Fra Fyns Fortid. Samlinger af Studier. Udgivne af Gustav Ludvig Wad. Kbh. 1916, bd. 2, s. 392. Her citeret efter Kofod 1988.

Edsaflæggelsen i 1867

Af F. S. GROVE-STEPHENSEN

De mange problemer, der opstod i forbindelse med fredsslutningen og Wiener-traktaten af 1864 overskyggedes i foråret 1867 af et enkelt problem, hvis løsning tvang i tusindvis af mennesker til at udvandre fra eller flygte fra Nordslesvig til kongeriget: Aflæggelsen af en faneed til kongen af Preussen. - F. S. Grove-Stephensen, Sønderborg, har set lidt nærmere på dette problem.

I det daglige er det mest embeds- og bestillingsmændenes troskabsed til kongen, man støder på, men det problem var i sammenligning med det andet en lille ting, fordi det kun berørte få mennesker, mens det andet, faneeden, kom til at berøre alle mænd, der var født efter 1832, og i videre udstrækning også deres familier.

Indtil 1897 aflagde også danske soldater faneed, og de indkaldte soldater fra hertugdømmerne blev derfor efter Wienerfreden i 1864 løst fra denne ed. Sålænge Preussen og Østrig i fællesskab styrede provinsen var der ingen krav om en ny faneed for sønderjyderne. Men straks efter freden i Prag den 23. aug. 1866 begyndte de preussiske krav. Principielt var der vel ikke noget at sige til, at det preussiske militær for de årgange, der blev indkaldt til førstegangstjeneste, krævede en faneed. Det problematiske kom først frem, da man forlangte, at også de tidligere danske soldater skulle aflægge en sådan ed.

Set fra preussisk side hang spørgsmålet sammen med, at værnepligtsalderen var tyve år og varede i tre år, hvorefter der var automatisk tilknytning til reserven - forstærkningen - i fire år og endnu fem år i landstormen.

Mange tidligere danske soldater blev derfor automatisk tilknyttet den preussiske hær.

Problemerne opstod for Preussen på et meget ubelejligt tidspunkt. Bismark havde i 1866 i forbindelse med Pragerfredens ratifikation i den preussiske landdag anbefalet teksten til § 5, der hjemlede ret for den østrigske kejser til at kræve afstemning om den nordlige del af Slesvigs tilhørsforhold til Preussen eller Danmark.

Kryger og Ahlmann havde i den grundlovgivende forsamling for det nordtyske forbund krævet bestemmelsen indført i grundloven på grundlag af Bismarks fortolkning, så iværksættelsen kunne blive rykket frem.

En krig med Frankrig syntes mere end sandsynlig endnu i året 1867, og problemet med gennemførelsen af faneeden blev forværret af, at de, der i starten blev sat til at gennemføre opgaven, slet ikke havde tilstrækkelig autoritet og takt til at udføre et sådant hverv.

Resultatet blev en uhørt voldsom fremgangsmåde mod dem, som nægtede faneeden. Folk flygtede i hobetal og blev, når de blev pågrebet, straks fængslet i usle og mørke huller. Politiet strøg alle oplysende meddelelser i danske blade, og brevhemmeligheden eksisterede ikke længere. Således berettede det danske dagblad »Fædrelandet«.

Fremgangsmåden ved edsaflæggelsen var højtidelig nok, med en præst og en officer, der oplæste eden og krigsartiklerne. Der var blot det, at præsten som regel hørte til dem, der som oprørere havde været bortvist af den dan-

Ældre foto af Hoptrup kirke med de store, gamle træer stående rundt om kirkegården. Det var her ved kirken, den første edsaflæggelse skulle finde sted, og det var her, et Dannebrog var hængt op i træerne. Fot. O. Dodt, Haderslev, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

ske regering efter 1850, og officererne brugte ofte en strøm af skældsord og trusler, der ophidsede folk i stedet for at berolige. I et tilfælde henviste den pågældende officer endog tidligere danske soldater til, at de ved at nægte eden vanslægtede fra deres forfædre, som så heltemodigt havde kæmpet imod de danske.

Preussen havde ved en lov af 16. november 1866 fastsat, at de, der i henhold til Wienerfredens art. XIX havde ladet sig optage i de danske lægsruller, kun slap for preussisk militærtjeneste, hvis de flyttede ud af Preussen. Da hertugdømmerne i januar 1867 blev indlemmet i Preussen, var der åbnet adgang for, at alle mænd, der var født efter 1832, kunne blive berørt af proble-

met med enten at aflægge faneed eller flytte fra hjemstavnen.

Den første højtidelige edsaflæggelse skulle finde sted i Hoptrup syd for Haderslev. Fra de omliggende sogne mødte folk op ved kirken kl. 9 for at opleve, at der højest oppe i et af træerne ved kirken var anbragt et Dannebrog. Den militære kommando - løjtnant Lucas, en feldwebel, to underofficerer og nogle gendarmere - prøvede forgæves at få det ned. Forsamlingen måtte flyttes og henvistes i stedet til degnens gård, hvor edsaflæggerne med puf og skældsord blev stillet op i geled. Afmarch fandt sted til skolestuen, og alle uvedkommende blev fjernet. Efter at præsten fra Hammelev havde talt, oplæstes krigsartiklerne og

eden. Så talte løjtnanten, men da ingen i forsamlingen ville aflægge faneeden, tilføjede han, at de hidtil kun havde kendt preussisk mildhed, men hvis de blev ved at vise trods, ville det ikke mere gå på den måde. Preussen havde i Hannover vist, hvorledes man behandlede genstridige. Disse var straks sendt til en fæstning. En af de indkaldte dristede sig endelig til at sige: »Ja, er det tvang, så bliver vi vel nødt til det.« Så trak løjtnanten straks i land: »Nej tvinge jer kan vi ikke.« Dette var dog i alle fald meningen, der var indpakket i en byge af forbandelser og skældsord. Enden på historien blev at tyve aflagde eden.

Om eftermiddagen var indkaldt endnu et hold, og mens de var i gang, fik man halet Dannebrog ned fra trætoppen. Ved denne lejlighed aflagde seks mand eden.

I Aabenraa omtales et tilfælde, der dog drejer sig om en nyindkaldt. Her skrev Fædrelandet: Tilstanden er i højeste grad uhyggelig. Preussen kalder eden, de kræver, frivillig, skønt de stiller som betingelse for de indkaldte stakler enten at sværge eller blive ført syd på. Det blev bragt til udførelse mod flere, deriblandt en gårdejer fra egnen omkring Aabenraa. Han kom seks uger til Rendsborg og tilbragte af den tid de 14 dage i arrest. Da han stadig ikke ville aflægge eden, blev han efter at være truet på adskillige måder stillet for en eksekutionsspeleton på 12 preussiske soldater. Han skulle skydes, blev der sagt.

Ganske roligt trak han frakken af og lod sig opstille 20 skridt fra de 12 soldater, men da han stadig ikke ville aflægge nogen ed, lod de ham trække frakken på og gå hjem i uniform. Han kunne så betænke sig, til han blev indkaldt igen.

I Tønder blev der på det første møde

Bismarcks Lededuffe,

auch genannt: Korporal Wilhelm, er næsten gaet ud af sit gode Sind ved Efterretningen om at de flestvige unge Karlé udvandre til Danmark for at undgaa Rekrutubridningen til den herrliche Armee.

„Det er ubegreiflich. — Jeg har givet dem König in Dänemark den rotte Adler, saa kunde han doch gern lade mig beholde en Yar Soldater. — Aber — Undant ist der Welt Tohn!

Satirisk træsnit fra »Folkets Nisse« den 19. januar 1867. Udvandringerne på grund af udskrivningerne af soldater i Nordslesvig vakte stor opsigt i Danmark og i Tyskland. Efter Sønderjyllands Historie bind 5, s. 51.

oplæst en depeche, som gik ud på, at de, der ikke ville aflægge eden, inden 14 dage ville blive indkaldt og holdt i tjeneste i tre år.

Der vil sikkert kunne findes beretninger fra de fleste byer, men der er tilsyneladende trukket et røgslør over, hvad der er sket, herunder de begivenheder, der fandt sted i Nordborg. En beretning herom findes i den brevsveksling som H. P. Hanssen og Nis Nissen, Nordborg, senere havde. Beretningen stammer fra Jørgen Madsen, Sjellerup, der udvandrede til Sjælland.

Et kompagni preussiske soldater, der

tilhørte en berygtet batallion stationeret i Augustenborg, var opstillet ved slottet, og da 32 af det hold på 100, der mødte om formiddagen, nægtede, blev de straks afmarcheret til Sønderborg under ukvemsord og spark. Af det andet hold, der mødte om eftermiddagen var der kun 13, som turde nægte eden, derunder Jørgen Madsen. Nogle af de øvrige tiggede og bønfuldt om nåde, hvorefter en auditor på dansk henvendte sig til dem og forklarede, at eftersom Slesvig, Holsten og Lauenborg nu var afstået til Preussen, var de som militærforpligtede skyldige at aflægge eden til kong Wilhelm. Den preussiske konge var imidlertid en religiøs konge, som ikke affordrede noget menneske noget, som ikke skete med samvittighedens tilladelse. Eden var frivillig, og soldaterne kunne betænke sig, men auditøren kunne ikke tro, at nogen ville være så halsstarrige at nægte. I så fald stod der bag ved dem preussiske soldater, der var rede til føre dem til fæstningsarbejde i Spandau eller Minden. De der turde stå imod, kunne bare komme frem. Jørgen Madsen trådte da frem og svarede: »Jeg vil ikke sværge«, og han fulgtes lidt efter af 12 andre. Efter at resten havde aflagt eden, blev de 13 under militær bevogtning ført til Sønderborg, uden at deres familier fik nogen besked om, hvad der gik for sig.

Sammen med de 32 fra om formiddagen, blev de indsat på Sønderborg slot i kamre med 7-8 mand.

Den næste formiddag førtes de ud på slotspladsen, hvor en kommandant holdt en tale på tysk til dem. Borgmester Toosby oversatte til dansk. Det sagte var omtrent det samme, som auditøren havde sagt på Nordborg. Her blev det imidlertid forlangt, at en af de arresterede skulle svare på de øvrige vegne og angive grunden til, at

de nægtede eden. Da løjtnant Albers ikke svarede, gjorde Jørgen Madsen det. Han fremhævede, at de var berettiget til at nægte eden, fordi den var frivillig, og at Pragerfredens artikel 5 lovede Nordslesvigs befolkning afstemningsret. Kommandanten afbrød, og Toosby oversatte: »Ganske rigtigt, men jeg vil sige Dem, at denne afstemning vil aldrig finde sted«. Jørgen Madsen fortsatte: »Desuden holder vi os til Wienerfredens artikel 19, der giver en lovhjemmel for os til udvandring til Danmark«.

Svaret herpå var: »Ja det er ganske sandt. I har lov til at udvandre, men eden skal aflægges forinden, og så snart I afgiver en erklæring om, at I vil udvandre, vil I straks være løst fra eden«.

Da edsnægterne indså, at de nok ville blive tvunget til at sværge og tillige hørte, at eden kun var en formsag, aflagde de eden. Nogle sagde rigtigt nok ganske stille for sig selv »Kong Christian 9.« i stedet for »Kong Wilhelm«, men de svor alligevel.

Selvom de havde svoret, var seancen ikke slut endnu, for der blev pr. telegraf forespurgt hos kong Wilhelm, hvilken straf de skulle idømmes for deres trods, men denne svarede nådigt, at de skulle være fri!

Hjemkomsten var ikke særlig behagelig. Jørgen Madsens kæreste talte ikke til ham i flere dage, og de udvandrede hurtigt. De, der blev tilbage, fik i eftersommeren seks ugers streng militærtjeneste.

Forsøger man at finde ud af, hvor mange edsnægtere, der har været, kommer man til kort, fordi forudsætningerne for edsaflæggelse har været forskellige de forskellige steder. Ikke alene fordi »højtideligheden« de steder,

hvor den ikke havde været nogen succes, blev gentaget, men også fordi ledelsen har arbejdet efter forskellige instrukser.

Der var stor forskel på at blive afkrævet eden foran en løjtnant og et par underofficerer, og at skulle aflægge

eden overfor et kompagni af berygtede kampsoldater med oplantede bajonetter. Der var forskel på at gøre det efter en almindelig indkaldelse og en andengangs.

Ved første runde kendes følgende tal:

	Indkaldte	Edsnægttere	Edsaflæggere	
26. marts	Sdr. Hoptrup, Vedsted, Vilstrup	250	230	20
	Nørre Hoptrup, Halk	?	?	7
27. marts	Gl. Haderslev-Hammelev	ca. 150	140	11
	Grarup, Starup, Moltrup, Jægerup	ca. 200	190	9
	Åstrup, Vonsbæk	100	100	0
28. marts	Sommersted, Maugstrup	100	94	6
	Haderslev	100	63	37
29. marts	Haderslev	100	83	17
	Haderslev	10	10	0
30. marts	Øsby	100	100	0
2. april	Gråsten, Rinkenæs, Holbøl	70	54	16
3. april	Gråsten, Adsbøl, Ladegårdsskov	90	72	18
	Ladegård, Grøngrøft	70	45	25
5. april	Flensborg	?	150	?
	Burkal, Daler, Ubjerg			
	Abild, Højer, Bylderup, Tinglev		½	
	Hostrup, Højst		enkelte	
	Aabenraa by	146	87	59
	Aabenraa land	600	430	70
	Aabenraa land	200	180	2
	ialt	2286	2028	297

Herefter kniber det med referaterne, ikke alene fordi pressen undertrykkes, men også fordi mange, da de indkaldtes anden gang, simpelthen pakkede deres tøj og rejste nord på. Et Kølnereblad mener, at der rejste 5.000, mens man fra anden side nævnte tallet 8.000. Hertil kommer deres familier, for man må ikke glemme, at adskillige af dem, der havde været med i 1864, nu var i den alder, hvor de havde stiftet familie.

Tyve år senere, i 1880erne manglede man disse årgange hårdt, ikke alene i de danske rækker, men i hele provinsen.

Kilder

Håndbog i det nordslesvigske Spørgsmål, 1901, s. 237ff
Fædrelandet, marts-juni 1867.
LA. Aabenraa. H. P. Hanssens privatarkiv, korrespondance med Nis Nissen, Nordborg.

Et maleri af H. A. Krüger

- i »Det nationale Portrætgalleri« på Folkehjem i Aabenraa

C. A. Schleisner: Hans Andersen Krüger, Bevtoft, malet 1873. Originalen er ca. 70 × 105 cm.

Ved en sammenkomst omkring et sønderjysk kaffebord i billedsalen på Folkehjem den 12. januar markeredes ophængningen af C. A. Schleisners maleri af rigsdagsmand Hans Andersen Krüger i »Det nationale Portrætgalleri«. Maleriet er udført i 1873 og har siden 1882 hængt på 2. sal i Folketinget på Christiansborg. Ved en generøs gestus fra Folketingets præsidium er maleriet nu deponeret i portrætgalleriet »for en længere årrække«.

Et længe næret ønske i bestyrelsen for Den selvejende institution Folkehjem og i billedudvalget, der tager vare på malerierne, er hermed gået i opfyldelse.

Et maleri af Krüger, »nordslesvigerens ukronede konge«, har altid manglet blandt malerierne af de mænd og kvinder, der igennem de sidste ca. 100 år har øvet en indsats for danskheden i Sønderjylland.

H. A. Krüger, der blev født i Bevtoft i 1816, var nordslesvigerens første re-

præsentant i den tyske rigsdag efter indlemmelsen i Preussen i 1867. Han forfægtede her nordslesvigerens ret til en fri afstemning om deres nationale og statslige tilhørsforhold i overensstemmelse med § 5 i Prag-freden fra 1866. »Vi ville forblive Danske, vi ville behandles som Danske, og det efter Folkerettens synspunkter«, således formulerede Krüger dette retsstandpunkt i en erklæring, som han sammen med Nic. Ahlmann afgav til det nordtyske forbunds rigsdag i Berlin den 15. april 1867. Dette standpunkt blev ledetråden for hans arbejde i den tyske rigsdag indtil hans død den 27. august 1881.

Nu indtager han så med fuld ret sin plads i portrætgalleriet på Folkehjem. Maleriet er stort og i en prægtig ramme, helt i overensstemmelse med den pondus, som Krüger havde, og med den kraft og styrke, hvormed han forfægtede sine landsmænds rettigheder.

hf

På opfordring

I det sidste nummer af 1988-årgangen (s. 317) bad redaktionen læserne give deres mening til kende om Sønderjysk Månedsskrift. Hvad synes man om emnevalget og om bladets nye udseende? Det blev til en samling gode breve med ros og ris og med en masse gode forslag til artikler og forbedringer. Tak for dem.

Hovedparten af brevskriverne er ovenud tilfredse med månedsskriftets nye skikkelse, og redaktionen indrømmer blankt, at det luner med disse mange skulderklap. Men også de mere kritiske bemærkninger har vi læst med interesse og i nogle tilfælde ivrigt nikkende. Jo, månedsskriftet kunne blive meget bedre: med farver, skitser og tegninger til forklaring af teksten, flere aktuelle artikler osv. Redaktørerne har straks lagt sig i selen, men også læserne kan hjælpe: for uden flere abonnenter og dermed en bedre økonomi når vi ikke langt i denne retning. Et abonnement er en både original og overkommelig gave, og et par anbefalende ord rundt blandt familie og venner vil heller ikke skade.

De heldige vindere af de udsatte bogpræmier har fået deres bøger tilsendt.

Redaktionen

Set og sket i Sønderjylland

Grænselandskronik.

Af ERIK JESSEN

Oktober kvartal 1988 var grænsepolitisk set et stilfærdigt kvartal, hvor skarpe ord imellem dansk og tysk næppe blev hørt.

Venlige toner

Begge mindretal holdt traditionen tro deres årlige møder, Sydslesvigsk Forening (SSF) i Husum og Bund Deutscher Nordschleswiger (BDN) i Tinglev. I begge sale lød der forsonende ord. I Husumhus udtrykte formanden for SSF, skoleleder Heinrich Schultz, Garding, således sin glæde over de senere års positive udvikling i grænselandet. Heinrich Schultz sagde bl.a.: »at mindretallet ikke længere er i den rolle, hvor kampen mod den grimme tyske nabo er det væsentligste. Jeg ved, at det ikke gør vort arbejde lettere, men det gør det ærligt... Vi må kaste en del af vore gamle fordomme overbord og gå ind i en dialog med vor tyske nabo. Der findes mange, der ikke helt og fuldt tror på de lune vinde, men vi må indstille os på, at vi står midt i en klimaændring«.

I den tyske sportshal i Tinglev havde man fint besøg. Det var da også den nye socialdemokratiske slesvig-holstenske ministerpræsident, Bjørn Engholms tale, der særligt blev lagt mærke til. Han gjorde opmærksom på, at der intet andet sted i verden hersker bedre forhold for mindretal end i det dansk-tyske grænseland. »Mindretal har behov for nogle positive særregler og det vil regeringerne i Kiel og Bonn arbejde for«, føjede han til og fremhævede, at mindretalspolitik er at sammenligne

med en vægtskål, og at det er en daglig opgave at gøre forholdet mellem danskere og tyskere bedre.

Som optakt til Engholms tale sang forsamlingen »Die Gedanken sind frei«, og efter talen: »Rote Wolken am Himmel«. De sange var dog ikke fundet frem til lejligheden. Det er tradition, at de synges!

Det tyske mindretals gave til ministerpræsidenten var en pibe af dansk fabrikat, indkøbt hos og fremstillet af pibeskærer Børge Mortensen i Haderslev, hvor den ivrige piberyger, Bjørn Engholm, er trofast kunde. Iøvrigt styrkede ministerpræsidenten sin popularitet, da det viste sig, at han medbragte en check på 30.000 DM, så Bürgerverein i Haderslev kunne få nye stole til at sidde på. Den 150-årige forening fejrede sit jubilæum standsmæssigt med en udstilling, hvori indgik den store statue af Kejser Wilhelm, der tidligere stod på Torvet, men siden fristede en kummerlig tilværelse, overgroet med ukrudt i Haderslev Museums have.

Medens der ikke inviteres officielle tyske gæster til SSFs Husummøder, lægger BDN vægt på at se mange gæster, både tyske og danske, ved Tinglevmøderne. Mange var da også mødt. Fremskridtspartiets Helge Dohrmann talte på vegne af de sønderjyske folketingsmedlemmer og mente, at problemet er, at der ingen problemer er, medens amtsborgmester Kresten Philipsen tog ministerpræsidentens deltagelse i Deutscher Tag som udtryk for, at det tyske mindretal og Sønder-

Kejser Wilhelm 1. kom på udstilling i Bürgerverein i Haderslev og er her omgivet af kendte personligheder fra det tyske mindretal. Fra venstre formanden for Bürgerverein, Hans-Oluf Meyer, Jens Harrebye, Günter Weitling, Hans Otto, formanden for BDN, Gerhard Schmidt, og formanden for BDN's kulturudvalg, Nis-Edwin List-Petersen. Fot. Helge Grøhn/Der Nordschleswiger.

jylland's amt nød landsregeringens be-
vågenhed.

Radio Syd fik en af de trofaste møde-
deltagere, grosserer Hans Rossen til
mikrofonen, hvor den tidligere for-
mand for Handelskammeret i Flens-
borg sagde ja til integration, men nej til
assimilation, men ønskede at fastholde
mindretallets identitet. Åbenbart et la-
tent problem i den nye udvikling.

Konrektor Dieter Wernich, Tønder,
der hører til blandt mindretallets våg-
ne kritikere, sagde til Radio Syd, at man
ikke skal dække fortiden til, for så løber
de bedste folk væk. Mindretallet har
ændret struktur siden 1920, mente han
og sagde: »at det er de samme folk, der
går igen og igen (i ledelsen). De ved
ikke, hvad der rører sig hos vore folk.
Hvorfor spørger man ikke vore unge?

De føler sig som tyske nordslesvigere,
men det at være tysk eller dansk er ikke
mere en selvfølge. Det er for romantisk
en opfattelse først og fremmest at være
dansk eller tysk, og dernæst kristen
eller noget andet. Sådan er det ikke
mere for de unge«.

Og måske også et spørgsmål om
assimilation?

Til Heinrich Schultz ord i Husum
sagde i den efterfølgende debat det
mangeårige flensborgske byrådsmed-
lem, Hans Olaf Christensen, »at godt
naboskab ikke er nok. Det må udtryk-
kes i konkrete tal«, (tilskud fra land og
kommuner). Karl Otto Meyer mente,
»at vi skal være med til at forme vore
omgivelser, men vi skal passe på, for
der er stadig kræfter, der arbejder imod
os i det skjulte«. Hertil mente Heinrich

Schultz dog, »at det skulle man ikke lade sig afskrække af - de uddør langsomt«. Og det må vi jo håbe, han har ret i, men her synes der at være en forskel i generationernes opfattelse.

Nye samarbejdsformer?

Nogle få dage senere var der, som Flensburg Avis skrev: Premiere på en ny form for politiske møder arrangeret af Sydslesvigsk Vælgerforening (SSV) i Skovlund. Emnet var mindretalsforhold, og debattørerne var foruden Karl Otto Meyer (SSV), Heiko Hoffmann fra CDU og Gert Børnsen fra SPD. Alle tre kunne konstatere, at den tyske flertalsbefolkning og den danske mindretalsbefolkning var gået hinanden i møde, og var enige om, at den udvikling burde fortsætte. Det var et synspunkt, der vandt tilslutning hos tilhørerne. Knap så glat gik det dog, da man nåede til spørgsmålet om at give EF-borgerne, bosat i Slesvig-Holsten, kommunal valgret. »Det må nok vente, indtil det kommer på EF-plan,« mente Heiko Hoffmann og henviste interesserede til at skifte statsborgerskab. Men at det trekantede møde havde været en god begyndelse, og at flere burde følge efter, var der enighed om.

Og i Flensburg sagde formanden for Unge i SSV, Ulf Klüppel, at, »det var på tide, at vi overvinder den modvilje mod kontakt og samarbejde, der hidtil har præget forholdet mellem de to mindretal. Vi skal ikke gøre de gamles fejl om, og fortsætte med at lege fjender«. Og Ulf Klüppel og formanden for Politischer Jugendforum Nordschleswig (Det tyske mindretals unge), Martin Ritter, blev ved et møde i Flensburg enige om at etablere et grænseoverskridende samarbejde, de to politiske ungdomsorganisationer imellem.

Så der er nogle udviklinger i gang. Hvor de fører hen, er svært at sige.

Kultur og politik.

Den sydslesvigiske debat har mange aspekter. Således blev den tidligere næstformand i SSF, Gerhard Ernst, interview'et til Flensburg Avis og sagde bl.a.: »Enhver der bekender sig til danskheden, pålægger sig selv en dobbeltrolle, som kræver en individuel balancegang imellem dansk og tysk, mellem politik og kultur«. Videre sagde han, at der nu (efter landdagsvalget) burde være frit spil til at tage en fornyet debat op om danskheden, men at den er udeblevet. Ernst mente, at der var sket en tiltagende politisering af danskhedens organisationer, medens den kulturelle side af mindretallets liv nærmest fører en upåagtet tilværelse. Ernst ankede over, at SSV's rammeprogram og valg pjecer var affattet på tysk, og at det ofte skete uden at der blev gjort opmærksom på, at der var tale om et dansk parti. Videre gav Ernst udtryk for, at »en årsag til den manglende kulturdebat skyldes, at kulturbevidstheden hos vore ansvarlige distriktsbestyrelser er yderst mangelfuld, og at mange forældre og medlemmer ikke er fortrolige med danske kulturtraditioner«. Om de unge sagde Ernst: »Mange unge er stærkt engageret på andre fronter. Sindelagsmæssigt befinder de sig i et ingenmandsland. Derfor er det svært at få en dialog i gang hen over generationskløften.«

Hertil anførte Karl Otto Meyer senere, at et mindretal ikke alene skal beskæftige sig med mindretallets egne forhold, men også gøre sig gældende i almindelig samfundsmæssig sammenhæng, og fortsatte: »Hvis vi skal sikre, at de unge, der ønsker det, kan blive i hjemstavn og finde arbejde og bolig der, må de almenpolitiske problemer have højeste prioritet. Thi løsningen af disse problemer er forudsætningen for, at dansk og frisisk sprog kan udfolde

sig i vor hjemstavn... Dermed er det nationale ikke gledet i baggrunden... SSV er et mindretalsparti og som sådan dømt til at være et regionalt parti, vi kan også sige hjemstavnsparti« (Fl. A. 1/12). Og Nils Vollertsen skrev i en kronik (Fl. A. 2/12):« ... de europæiske mindretal vil før eller siden udvikle sig til regionale bevægelser. Den proces er også undervejs til det danske mindretal. Mit bud er, at det kulturelle skaber identiteten. Det er kulturen, der skaber tilknytningen til det danske og sydslesvigske samfund, til dansk og sydslesvigske kultur og identitet. Det politiske derimod gør kulturen politisk dvs. til en politisk kraft, der kan præge og ændre samfundet... Det er SSF's opgave at formulere dette regional-kulturelle program og SSV's opgave at omsætte det til politisk handling«.

Ja, kultur og politik i et mindretal er jo to alen af samme stykke, begge lige nødvendige for at sikre et mindretal fornøden livskraft.

Sproget.

Sprogene - dansk, tysk og frisisk samt dialekterne - er også stadige udfordringer i grænselandets liv. Mest markant dukkede problemet op, da Slesvigske Parti holdt »Hauptversammlung« i Tinglev og formanden, gdr. Hans Chr. Jepsen, Almstrup, fremlagde et forslag til vedtagelse, hvori det udtryktes, at man ville arbejde for at fremme brugen af »sønderjysk«. Adskillige mødedeltagere fandt dog, at man snarere burde gøre noget for at fremme brugen af det tyske sprog, hvilket medførte, at afsnittet om fremme af »sønderjysk« gled ud.

Det førte nogle dage senere til skarpe kommentarer fra den tyske pastor Günter Weitling, Sønderborg, i Der Nordschleswiger, hvor han bl.a. spurgte, hvilken interesse et regionalt parti

kan have i, at vende den regionale kultur ryggen, og henviste til, »de hjemmetyske kredse, der med rette er stolte af, at de bruger det gamle hjemmetyske regionalsprog ved siden af det højtyske. SP er et regionalt parti, men imod den regionale kultur. Det er det logiske facit af mødets resultat«.

For danske er det interessant at se, at Weitling bruger udtrykket »det gamle hjemmetyske regionalsprog« om »sønderjysk«. Det talte vi også altid i mit hjem, men vi opfattede det nu dog som et dansk sprog, også uanset at hjemmetyske drenge brugte det hjemme.

Til pastor Weitling havde gdr. Asmus Jessen, Lovtrup, nogle dage senere denne kommentar: »Det store flertal inden for begge mindretal har henholdsvis plattysk og plattysk som modersmål, men der er alligevel en afgørende forskel... og det er den folkelige baggrund. Her står det danske mindretal unægtelig betydeligt stærkere end det tyske, både Angel og Luusangel har jo været dansk talende med alt, hvad deraf følger. Når nu det folkelige i fremtiden vil blive prioriteret i forhold til det nationale, risikerer det tyske mindretal let, hvis der bliver rodet alt for meget op i disse ting, at miste sit fodfæste«.

I Vanderup danske skole dukkede sprogproblemet op på en anden led. Ved et af Dansk Skoleforening afholdt møde for forældre holdtes der nogle korte foredrag på dansk, hvilket en del forældre protesterede imod og henviste til, at de ikke forstod dansk. De ønskede oversættelse til tysk og var ikke tilfredse med at blive henvist til sidemandens hviskende oversættelse. Nogle udvandrede endda i protest og har senere i Flensborg Avis gjort gældende, at de ikke følte at deres informationsbehov blev opfyldt, da de ikke forstod dansk i tilstrækkeligt omfang.

Episoden viser tydeligt de problemer, den danske skole i Sydslesvig møder, når den medinddrager forældre, der ikke har ønske om at tilegne sig dansk sprog. Måske sender disse forældre deres børn i dansk skole for at opnå fordelene ved »lilleskolen« og den friere danske pædagogik. Det er en udvikling, der kan blive ganske vanskelig at styre – i en forældrestyret skole.

Den danske skole i Sydslesvig er en dansk skole, naturligvis. Meninger er dog forskellige. Således støtter Flensborg Avis skoleforeningens »tal dansk« holdning, mens lærer Flemming Meyer, Valsbøl, var kritisk over for det standpunkt, bl.a. med henvisning til Flensborg Avis' tosprogethed, mens pastor Jan Schøler Nielsen, Vesterland, skrev, at det var en vanskelig situation og fandt det svært at forsvare en forældreinteresse, der ikke er ensbetydende med dyb interesse for at lære dansk.

Men måske fik brugen af det danske sprog et skub fremad, da den nye landdagspræsident i Kiel, fru Lianne Paulina-Mürl indbød politikere og embedsmænd i ministerierne til et kursus i dansk, hvori hun også selv deltog.

Også det frisiske sprog fik et pift opad, da man kunne præsentere »den første på videnskabeligt grundlag baserede ordbog over det nordfrisiske sprog« – en bogudgivelse, der blev modtaget med stor interesse af frisere og andre interesserede. Også Sigfred Andresen kunne melde godt nyt: Han havde været på en efterårstur til det nye museum i Hedeby og dér mødt et personale, der også talte dansk.

En ny bog om besættelsen

Under betydelig opmærksomhed fra medierne udsendte chefredaktør Siegfried Matlok, Aabenraa, en bog om dr. Werner Best's virke i Danmark fra 1942 til 1945. Den omhandler således ikke

specielt sønderjyske forhold men nævnes her, fordi den er skrevet af en af det tyske mindretals mest markante personligheder. Mærkelig nok er bogen hidtil kun udkommet på tysk, skønt man kunne antage, at interessen i Danmark ville være betydeligt større end i Tyskland. Man kan ikke sige, at bogen har fået nogen positiv modtagelse i Danmark. Ikke så få anmeldere finder, at stoffet i forvejen er kendt og derfor uinteressant. En af vore bedste kendere af besættelsestidens historie, samtidshistorikeren Hans Kirchhoff skriver, »at bogen kolliderer med virkeligheden. De mindre usandheder er dog ikke så væsentlige, som den afgørende fortielse af langtidsperspektivet i Best's politik« (Politiken 6/12). En af mine venner skrev om bogen i et brev til mig, at man jo ikke kan forlange, at en intelligent forbryder skal belaste sig selv, og det kan også være en kommentar til bogens samtaler med Best. Det har nu næppe været forfatterens hensigt at søge at pudse Best's glorie, men bogen må nok ses som endnu et tysk forsøg på, at få den tyske besættelse til at fremstå som en blid og fredelig besættelse, der egentlig kun blev forstyrret og ødelagt af modstandsbevægelsens voksende aktivitet.

Jeg vil gerne tilslutte mig redaktør Bjørn Svenssons afsluttende kommentar i en omfattende omtale af bogen (Jydske Tidende 11/12), hvor han skriver: »Siegfried Matlok har ønsket at være loyal over for Werner Best's tekst, men derved er der kommet en bog ud af det, der giver et fortegnet billede af Danmark under besættelsen, og som hverken egner sig for det danske eller tyske bogmarked. Det er en skam, at redaktør Matlok ikke er blevet ved sit første forsæt, uafhængig af Werner Best at skrive en bog om den tyske besættelse«.

Flere hundrede vesteregnsboere flyttede den 11. december en attrap af en grænsesten fra grænsen ved Sæd til amtsgrænsen ved Rejsby. Efter de to trommeslagere fra Tønder FDF følger Tønders borgmester, K. Sandahl Sørensen, der hjælper med at trække traileren med stenen og har sit barnebarn i hånden. Fot. H. C. Gabelgaard/Ijydske Tidende.

Tønder Statsseminarium

Den debat, bogen om Werner Best rejste, var dog intet at regne imod det røre, det vakte, da det blev kendt, at Tønder Statsseminarium stod over for lukning, også uanset at seminariet var medtaget i den model, som undervisningsminister Bertel Haarder tidligere havde fremlagt. I et udvalg bestående af højskoleforstander Hans Henningsen og amtsborgmestrene fra Fyns, Ribe, Sønderjyllands og Vejle amter dukkede et forslag op, der regnede med tre fire-sporede seminarier i Syd- og Sønderjylland, placeret i henholdsvis Haderslev, Jelling og Ribe. Det forslag vandt en vis tilslutning, idet dog amtsborgmester Kresten Philipsen herom udtalte: »Der skal ikke herske tvivl om

vor vilje til at forsvare (Tønder) seminariets eksistens... Jeg fastholder, at jeg kan acceptere undervisningsministerens model, fordi den tilgodeser de specielle forhold i grænselandet. Men jeg kan som nævnt også, selvom jeg ugerne gør det, gå med til at lukke Tønder Seminarium, men kun hvis der placeres en anden tilsvarende uddannelse i Tønder, og her vil overflytning af en flersporet socialpædagogisk uddannelse til vesteregnet være indlysende logisk« (Fl.A. 11/10). Det blev en udtalelse, der satte sindene i kog og medførte en sand storm af protester, og de kom ikke alene fra Vestslesvig. Protesterne nåede deres dramatiske højdepunkt, da et større demonstrations-tog symbolsk flyttede grænsestenen fra

Sæd til amtsgrænsen ved Rejsby - Danmarks kulturelle sydgrænse flyttet mod nord!

Engang i januar træffer Folketinget den endelige afgørelse i sagen, men alt tyder på, at det 200-årige seminarium i marskbyen snart må lukke sine porte, og Sønderjylland sætte sin lid til de politikerløfter, der er afgivet om placering af anden undervisning i Tønder - og tro på, at Haderslev Statsseminarium fra nu af er fast cementeret i det sønderjyske.

Ja, så uventet og så hurtigt kan betydningsfulde beslutninger træffes.

Personalia

Lad mig slutte med lidt personalia og først erindre om, at Sønderjylland led et smerteligt tab, da erhvervsrådssekretær Peter Groth Bruhn uventet afgik ved døden. Et travlt og virksomt liv, der efterlod store resultater, var slut. Til efterfølger på den vigtige post udnævntes hans medarbejder, samfundsøkonom Tyge Korsgaard, der får noget at leve op til. Det gør også den nye administrerende direktør på Sønderjyllands langt største virksomhed, Danfoss, Henry Petersen, men også hans virke imødeses med store forventninger. Den hidtidige direktør, den 65-årige Harald Agerley, der kunne slutte af med at fremlægge et fint årsresultat, overtog samtidig jobbet som formand for bestyrelsen i den store virksomhed.

Som følge af Claus Toksvigs død måtte Frode Kristoffersen påtage sig et halvt års medlemskab af Europaparlamentet, men den Europa-begejstrede journalist vil dog ikke fortsætte der efter valget, men da koncentrere sig om sin journalistiske virksomhed, især i radio og fjernsyn.

Som følge af regeringsskiftet i Kiel fratrådte den hidtidige regeringsrådgiv-

ver i mindretalsspørgsmål, Thies Uwe von Leesen, sit embede og afløstes af den kendte socialdemokratiske politiker, Kurt Hamer, der tidligt viste begge mindretal positiv interesse og nu er ministerpræsidentens personlige rådgiver i mindretalsspørgsmål. Grænsforeningen fandt en afløser for den mangeårige direktør O. M. Olesen, OMO kaldet. Det blev Niels Henriksen, hvis far i 1920 cyklede til Flensborg og som en af de første meldte sig som lærer ved den danske skole. Så rødderne er i orden. Duborgskolen får en ny rektor, idet Knud Fanø falder for aldersgrænsen, men iøvrigt bliver boende i Flensborg. Men også har fandt man en markant afløser, nemlig rektor Erik Jensen, der i 12 år har været rektor på Viby Amtsgymnasium i den sydlige del af Århus. På politikgården i Aabenraa måtte den 70-årige politimester Iver Møller lade sig hylde og samtidig lidt vemodig tage afsked med politimesterembedet. Hyldesten var stor og fortjent.

Valg forude

Alt imens nærmer nye valg sig. Både i Nord-og Sydslesvig er der kommunale valg i 1989, og opstillingerne er så småt begyndt. Således er den garvede kommunalpolitiker, Dycke Hoff, Aabenraa, genopstillet som socialdemokratiets topkandidat til amtsrådsvalget. Slesvigsk Parti skulle finde en afløser for det mangeårige og flittige amtsrådsmedlem, Hermann Heil, Aabenraa, og valget faldt på partiets formand, gdr. Hans Chr. Jepsen, Almstrup, med hustru Anneliese Bucka, Hostrup, som nummer to. Hun er datter af den kendte tyske leder, gdr. Harro Marquardsen, Løgumkloster. I alt er opstillet 18 kandidater. »Det er den hidtil yngste liste«, meddelte Der Nordschleswiger tilfreds.

Lærer, forfatter, forlægger og museumsleder H. E. Sørensen, Skærbæk, blev udmærket med dette års Æresrumlepotte. Her sidder den glade modtager med redaktør Carl Heydenreich, Haderslev, og redaktør Kai Flemming Larsen, Sønderborg, ved sin side. Fot. Helge Grøhn/Der Nordschleswiger.

I Sydslesvig vil flere markante politikere nu holde inde. Det gælder SSV's formand, skoleinspektør Gerhard Wehlitz, Kappel, der forlader både formandsjob og Slesvig-Flensborg amtsråd. Og det gælder gymnasieoverlærer Bent Meng, Flensborg, der nedlægger

sine hverv både som næstformand i SSV og som byrådsmedlem i Flensborg, hvor han har siddet gennem 20 år. Sydslesvigsk Vælgerforening får således i løbet af kort tid et helt nyt formandskab.

Årsskrifter og årbøger 1988

- en omtale

Af HENRIK FANGEL

Sidst på året udkommer et væld af årsskrifter og årbøger, bl.a. fra de lokalhistoriske foreninger. Månedsskriftet modtager de fleste af dem og bringer her en kort omtale af dem og enkelte andre årbøger.

Historisk Årbog for Rødding kommune 1988. Udgivet af Rødding Bibliotek, red. N. H. Kragh Nielsen, 85 s., ill.

Årbogen indeholder fem artikler, bl.a. en oversættelse af G. Horstmanns erindringer fra Skrave 1908-13, samt H. P. Hanssens beretning om den tyske nybyggerforening i Rødding omkring århundredskiftet. Et indblik i billedarkivet i Rødding lokalhistoriske Arkiv giver artiklen »Billeder fra grænsen 1864-1920«, der samtidig bringer detailkort over grænsen med angivelse af grænsestenenes placering dengang - og nu. Som bekendt står disse gamle grænsesten i dag mange forskellige steder både i og uden for Sønderjylland. Her bringes en fortegnelse over placeringen af nr.28-80.

Årbog 1988 for Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune, red. af Kim Sundbøll, Hammelev, og Elva Hansen, Vojens, 44 sider, ill.

Det er anden årgang af årbogen fra Vojens og den rummer ikke mindre 10 korte artikler, der bringer læseren vidt omkring i kommunen - og i tid. Foreningsliv skildres i tre artikler, og vi kommer på byvandring i Vojens 1885 med en 5. klasse anno 1985. A. B. Keck fortæller om industriskolen i Chri-

stiansdal 1891, og Elva Hansen beretter om tørvegravningen i Abkær mose under 2. verdenskrig.

Det gamle Løjt, 11, Udgivet af Løjt sogns lokalhistoriske forening. Red. Karl Lildholdt, 160 s., ill.

11. årgang bringer 14 artikler, bl.a. en fortsættelse af kaptajn Stabenows erindringer og af Svend Hansens skildring af Løjt Folke- og Realskoles historie. Skolehistorien tilgodeses tillige af en artikel om Skoler og Skolemestre i Løjt sogn af Jes M. Holdt, og søfartshistorien af Rolf Larsens artikel om Guano-farten med Aabenraa-skibe ved midten af 1800-årene. En morsom lille ting er Niels Jørgen Jensens artikel om »telefon i Løjt« fra omkring århundredskiftet og frem til ca. 1923.

Fra Klipleve sogn. Udg. af Lokalhistorisk Forening, red. Jørgen Hansen, Kirstine Møller Sørensen og Peter M. Petersen, 72 s., ill.

6. årgang af »Fra Klipleve sogn« fortsætter med udgivelsen af gårdfortegnelsen fra Bjerndrup. Den suppleres af en skildring af Bjerndrup gennem de sidste 150 år. Igen bringes avisclip fra »for 50 år siden«, og Jørgen Hansen giver en fortegnelse over faldne og savnede fra Klipleve sogn i 1. verdenskrig. I alt bringes ti artikler.

Historisk Årbog for Felsted sogn, nr. 6, udg. af Historisk Forening for Felsted sogn, red. Peter Petersen i samarbejde med Anders Jessen og Gerhard Jaspers. 102 s., ill.

Ib Andersen fortsætter udgivelsen af

Asmus Jessens dagbogsoptegnelser med årene 1821-31, Peter Petersen udgiver en dagbog fra 1. verdenskrig og bringer teksten til det »stavnbands-spil«, som han har skrevet om Tumbøl-bøndernes »frihedskamp« 1762-66. Der er to artikler om andelsbevægelsen og mejerier i Felsted sogn. Stormfloden 1872 omtales i forbindelse med en redegørelse for rejsningen af mindestenen ved Felstedskov i 1988.

Fra Bov Museum, årg. 11, udg. af Historisk Forening for Vishered, red. Inger Jørgensen, 64 s., ill.

Årbogen rummer fem kortere samt to lidt længere artikler, en beretning om Holbøl sogn og dens beboere i 1860'erne, skrevet af Peter Asmussen, samt en beretning af N. P. Johnsen om »En epoke i Smedeby bys historie 1910-42«. Her fortælles om Stagehøj og især om Nørre Smedeby skærvefabrik. Begge artikler er rigt illustreret.

Historisk Forening for Graasten by og egn. Årsskrift 1988, nr. 14, red. Poul Andersen, 64 s., ill.

I årsskriftet fylder to erindringsartikler godt, dels uddrag af Hans Heinrich Jacobsens »Mit levnedsløb«, der giver et interessant indblik i en fremtrædende Graasten-boers liv fra 1850'erne og fremefter, dels murer Alex Asmussens beretning om sin barndom i Kværs, sin skoletid og læretid. Tage Nielsen fortæller om »Det lille Teater« i Graasten, som bl.a. stod bag Teglværksspillet.

Munin, nr. 14, udg. af Historisk Forening for Ullerup sogn, red. Knud Erik Sørensen, 32 s. ill.

Munin er genopstået efter nogle års pause. Det gengiver bl.a. en række kilder omkring udskiftningen i Ullerup

og bringer nogle erindringer fra 1. verdenskrig og omkring Husflidsskolen i Ullerup. N. P. Thuesen, der var foreningens formand gennem mange år og også stod bag udgivelsen af Munin, er stadig aktiv med skriverier.

Årsskrift for Sottrup sogn 1988, udg. af Lokalhistorisk Forening for Sottrup sogn, 104 s., ill.

Også her bringes erindringer, bl.a. af Klara Sørensen, født i V. Sottrup 1915, af Christen Jacobsen, født i Sottrupskov 1903, og af Ingeborg Poulsen, skrevet på dialekt. Carl Langholz skriver om grev Conrad Reventlow til Sandbjerg, mens Olav J. Bonefeld skriver om kongebesøget i Sandbjerg og Sottrup 1920, om en grænselandsfamilie og om optanterne i Sottrup sogn. Årsskriftet rummer ialt 11 artikler.

Som det ses bringer de lokalhistoriske årsskrifter stof af vidt forskellig karakter, men der er dog visse fællestræk. Erindringsstof findes i næsten alle, og erindringerne spænder i tid meget vidt, fra begyndelsen af forrige århundrede og frem til efter 2. verdenskrig. Også socialt er der stor spændvidde i erindringerne. Om 1. verdenskrig findes der stadig meget stof at øse af. Landbrugshistorie spiller naturligt en stor rolle, og stavnbandsjubilæet sætter også sit præg på disse sønderjyske årsskrifter. Illustrationerne vidner om det meget store billedmateriale, som findes i de lokalhistoriske arkiver, ligesom det stof, der bringes, afspejler arkivernes indsamlingsaktivitet. De fleste årsskrifter bringer desuden beretninger om arbejdet i forening og arkiv og flere af dem forsøger også at fastholde årets begivenheder for eftertiden i en oversigt under overskriften »året der gik« eller »årets gang«.

Årsskrifternes funktion er mangesi-

dig, dels skriver man for foreningens medlemmer, dels for sognets eller kommunens beboere, og overfor dem er årsskrifterne foreningernes og arkivernes ansigt udadtil. Derfor er de vigtige som dokumentation for det kulturelle arbejde for sikring af og oplysning om det nære samfunds historie, som udføres i foreningerne og arkiverne.

Andre årsskrifter

Redaktionen af månedsskriftet har også modtaget andre årsskrifter med historisk indhold. Her skal omtales tre.

Schriften der Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, hæfte 58: 200 Jahre Lehrerseminar in Tondern, red. Ilse Hansen, Ingrid Riese og Arthur Lessow 144 s., ill.

Det tyske mindretals historiske forening har viet deres årsskrift sider af det 200-årige Tønder Seminariums historie. Hovedvægten ligger naturligt nok på tiden før 1920. Annegreth Bruhn giver i en længere artikel et indblik i den disciplinering og opdragelse til »Vaterlandsliebe«, som seminaristerne gennemgik i den wilhelminske tid. Hun ser den som et udslag af tidsånden, men understreger, at den tyske læreruddannelse samtidig nåede sit højdepunkt, hvilket understreges af den følgende kortere artikel om reformpædagogikken 1900-14. Helge Berndt behandler et særligt kapitel i seminariets historie: det preussiske seminariums videreførelse i Nibøl og endelige opløsning i 1925. Gerd Vaagt illustrerer i en enkelt seminarists skæbne de påvirkninger, som seminaristerne i Tønder modtog, og deres betydning i et langt liv som tysk lærer i grænselandet. I 25 biografier over udvalgte dimitterende fra seminariet før 1925 forsøger Arthur Lessow at pejle sig ind på

seminariets betydning for grænselandet. Der er tale om dimitterende, som alle har haft en betydning, der rækker ud over den snævrere skoleverden. Blandt de 25 er flere af den danske bevægelses fremtrædende ledere, bl.a. Jens Jessen, Nicolai Svendsen og J. H. Schmidt.

Haderslev Stiftsbog 1988, 23. årg. red. Leif Arffmann m.fl. 160 s., ill.

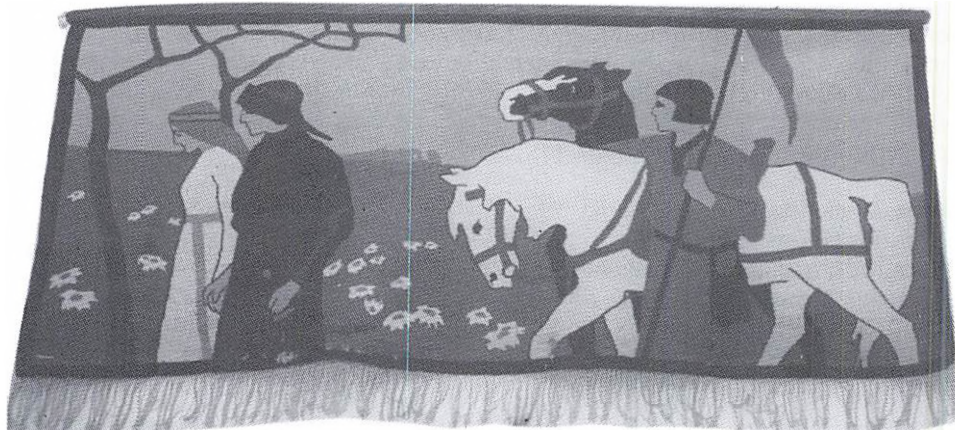
Haderslev Stiftsbog 1988 er rig på billeder, og med billeder og ord søger stiftsbogen at pejle sig ind på store og små begivenheder med tilknytning til stiftet – således hedder det i forordet. Og billeder er der mange af – endda i farver. Domprovst Søren Lodberg Hvas gennemgår »Dronningens kunstværk« i Haderslev Domkirke, arbejdet med dem, deres tilknytning til kirkeåret, materialerne der er anvendt, farvernes og symbolernes betydning osv. altsammen ledsaget af smukke farvebilleder. Af andre artikler skal nævnes Chr. Jessens erindringer fra sin præstegerning i Uge og sognepræst Ragna E. Petersens artikel om restaureringen af Asserballe kirke. Stiftskontorets overgang til EDB er baggrunden for en artikel, der giver et interessant indblik i kontorets arbejde og myndighedsområde.

Sydsløvisk Årbog. Dansk virke i grænselandet 1987-88. Nr. 28, 1988, udg. af Sydsløvisk Forening, red. K. Grage, 127 s., ill.

Foruden den sædvanlige, fyldige Sydsløvisk-dagbog rummer årbogen en række kortere artikler om arbejdet indenfor biblioteksvæsenet, sundhedstjenesten, ungdomsarbejdet, den danske kirke, Flensborg Avis samt om de mange forskellige foreningsaktiviteter, som udfolder sig inden for det

fortsættes side 62

Otto Ubbelohde: Kongesønnens hjemkomst, vævet tæppe fra Skærbæk Væveskole, ophængt på væg i Skærbækegnens Museum. Fot. J. K. Foto/By og Land, Skærbæk.

Gaver til Skærbækegnens Museum

Skærbækegnens Museum har også i 1988 modtaget flere betydelige gaver, bl.a. redskaber, tekstiler og lokalhistoriske billeder. Sidst på året fik vi et billedtæppe fra den berømte Skærbæk Væveskole (Scherrebecker Webeschule), der - med afbrydelser - var i drift fra 1896 til 1907 (og som almindelig væveri til 1919). Virksomheden var oprettet af den meget foretagsomme sognepræst i Skærbæk 1884-1904, Chr. Johs. Jacobsen, der arbejdede dels for det tyske riges sag, dels for sin egen pengepung. Det lykkedes ham at samle en række unge moderne tyske kunstnere omkring væveriet, som efter deres tegninger fremstillede billedtæpper i jugendstil. Blandt de kendteste af disse kunstnere er Otto Eckmann, Alfred Mohrbutter, Otto Ubbelohde, Henrich Vogeler og A. Wilckens.

Det tæppe, som museet har fået foræret fra en familie i Skærbæk, er tegnet af Otto Ubbelohde, Det er et af

hans seks »eventyrtæpper« med motiver fra Grimms Eventyr. Tæppet hedder »kongesønnens hjemkomst« og er inspireret af Snehvide-eventyret. Motivet er dog noget uortodokst i forhold til forlægget, idet det viser afslutningen af eventyret, Snehvides og kongesønnens hjemkomst, og ikke - som man måske skulle forvente - Snehvide hos dværgene eller i glaskisten. Tæppet, der er 75 cm højt og 170 cm langt, er fremstillet 1901. Det er vævet med store, rene flader i klare farver, som trods de mere end 80 år har holdt sig særdeles godt.

Museet ejer i forvejen et Skærbæk-tæppe samt cartonen til endnu et plus en broderet udgave af et tredje. Vi håber fortsat at kunne udbygge denne samling.

I de sidste uger af 1988 modtog vi kontante gaver fra tre fonde på i alt 16.000 kr., bl.a. til erhvervelse af et maleri af Peter Nicolaisen fra 1930'erne, »Uvejrr på vestereggen«. Billedet, der er

på de nordslesvigske museer

18. febr. til
5. marts **Aabenraa Museum**
Skulptur og billedsyning
Aabenraa Kunstforening udstiller skulpturer af Hans Lembrecht Madsen, Aabenraa, og syede billeder af Solvejg Refslund, Broager.
- til 1. marts **Museet på Sønderborg Slot**
Legetøj
Specialudstilling af legetøj fra museets egne samlinger kan ses kort tid endnu.
- til 26. febr. **Haderslev Museum**
Den 3. verden og os
Genstande, billeder, lyd og tekst om dansk ulandsbistand med fem hovedtemaer: vand, sundhed, landbrug, undervisning og miljø. Produceret af Danida.
- 22.febr. **Rømø - fra hvalfangerø til turistparadis**
Foredrag ved H.E.Sørensen, Skærbæk, om Rømøs omskiftelige udvikling gennem de sidste 300 år.
Arr. af Haderslev Arkiv- og Museumsforening. Kl. 19.30
5. marts til
2. april **Maleren Hans Fuglsang, 1889-1917**
Billeder fra et kort, men produktivt kunstnerliv samlet i 100-året for haderslevdrengen Hans Fuglsangs fødsel. Arr. af Haderslev Kunstforening.
8. marts **Ballum - et marsksogn**
Foredrag ved etnologen Nina Fabricius, Esbjerg, om udviklingen i et typisk marsksogn i de sidste 100 år. Arr. af Haderslev Arkiv- og Museumsforening. Kl. 19.30
- Til 19. marts **Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder**
Wilhelm Freddie fylder 80
Ophængning af museets samling af surrealistiske værker med hovedvægt på perioden 1930-1945.

et hovedværk fra denne periode af kunstnerens virke, er en meget fin udbygning af vor kunstsamling, hvor vi især samler værker af sønderjyske kunstnere, gerne med tilknytning til egnen vestpå.

Skærbækegnens Museum er lukket i vinterhalvåret. Selskaber kan dog få adgang ved tilmelding. Dørene åbnes for sæson 1989 ca. 1. juni.

H.E.Sørensen

fortsat fra side 59

danske mindretal. Herudover rummer årbogen et par artikler med mere generelle kommentarer til det danske arbejde, bl.a. gengives landsskretær Rolf Lehfelts tale ved SSV's 40-års jubilæum, valget kommenteres, og SSF's formand Heinrich Schultz har en række overvejelser om de nye tider for danskheden, hvor han mener, at det er

nødvendigt at kaste gamle fordomme overbord og gå ind i en ny dialog med den tyske nabo. Det danske mindretal må finde ud af, hvad det skal stille op med »den tyske venlighed«, som man har mødt i de senere år. Klimaet syd for grænsen er blevet anderledes, og det stiller krav også til det danske mindretals organisationer og medlemmer.

Bognyt

Ny bog om 1864

Gerd Stolz: Das deutsch-dänische Schicksalsjahr 1864 in seinen Ereignissen. Entstehung, Verlauf, Nachklang. Udgivet af Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig og Bund deutscher Nordschleswiger, Aabenraa 1988. 140 s., ill. Pris: 30 kr. Ekspedition: Tysk Generalsekretariat, Vestergade 30, 6200 Aabenraa.

Gennem de sidste ti år har Gerd Stolz, født i Danzig, ansat i Indenrigsministeriet i Kiel, skrevet over 20 småhefter og tidsskriftartikler, bl.a. med krigsminder fra Treårskrigen, og lokalhistoriske beskrivelser. På det sidste er han gået i gang med mindre krigshandlinger i 1864 og kommer nu med en samlet beskrivelse af krigen og dens følger.

De første knap 100 sider er beskrivelse af krigsforløbet. Han kommer en del bag om de militære handlinger, men illustrerer også krigen med småberetninger fra begge sider. Da Stolz ikke er Holstener af fødsel, er han meget fordomsfri - så godt som man nu kan være det.

Han kommer herefter ind på følgervirkningerne. Han afslører her en meget objektiv holdning til tiden 1864-1920 og megen forståelse for sønderjydernes kamp og den bekendte fortrykningsproces. Det er ikke en Slesvig-Holstener, der taler, men en indvandrer. Bogen ender i 1955 med Bonn-København-erklæringerne.

Han er ikke så rabiat, at han konkluderer,

at den egentlige taber af krigen ikke var Danmark, men Slesvig-Holstenerne. Men han beskriver det lakonisk.

Skriftet indeholder nogle udmærkede oversigter, bl.a. om krigens afspejling i musikken. Han remser 41 tyske eller østrigske militærmarcher o.lign. op (og ledte forgæves efter danske) med tilknytning til 1864.

Gerd Stolz er »en god tysk ven af Danmark«. Hans venner i Danmark er både dansk- og tysksindede. Han er ikke bange for at røre ve uømtålelige problemer, så måske kan vi vente flere skrifter fra hans side. Tør han gå i gang med Danmarks besættelse? Eller venter han til 75-årsdagen for 9. april? Han er ung nok til at kunne nå det.

Egon Mårup

»Å synnejsk«

Nicolaj Andersen: Sønderjyske digte og fortællinger, indlæst af Troels Fink. Lydbånd, udgivet af Sprogforeningen. Pris: 110 kr.

Sprogforeningen har udgivet en ny lydbog på sønderjysk, hvor Troels Fink, Aabenraa, i en meget levende indlæsning gengiver et fyldigt udvalg af Nikolaj Andersens sønderjyske digte og fortællinger.

Nicolaj Andersen (1862-1919) skrev på Felsted-egnens folkemål. Mange af hans digte er blevet folkeeje, præget som de er af folkeligt lune og undertiden også af biden-

de satire. Det går især ud over danske, der uden synderligt held forsøgte at være tyske – og så er der adskillige hib til præsterne.

Lydbogen er bestemt ikke kun for folk med dårligt syn, men den vil kunne nydes af alle, der holder af det sønderjyske sprog. Forhåbentlig vil den også være med til at skabe øget interesse for dialekten, ikke mindst i skolerne.

Almanakken

swa

Sprogforeningens Almanak 1988, red. Arne G. Larsen, Sønderborg 1988, 192 s., ill. Pris: 52 kr.

Med Skamlingsstøtten på forsiden og den sønderskudte Dybbøl Mølle bag på ligner Sprogforeningens Almanak sig selv. Og det samme kan man for så vidt også sige om indholdet: Kalenderafsnit, oplysende artikler, lokalhistorie, noveller, digte og den 60 sider store håndbog med foreningsadresser, jagtbestemmelser og meget andet. Skal Almanakken betragtes som en moderne opslagsbog – hvad året må give en vis ret til – kan der indvendes mange ting. Hvem har brug for at vide, at der er partiel solformørkelse ved Sydpolen den 31. aug. 1989 og hestemarked i Ringsted anden lørdag i april? Man kan også undre sig over, at der ikke er optaget en eneste fagforening (end ikke ASL, Arbejderbevægelsens Sønderjyske Landsforening), mens vel alt, hvad der findes af foreninger indenfor bl.a. landbruget er nævnt. Bedømt ud fra medlemstallene burde fagforeningernes adresser have interesse for langt flere end landbrugets organisationer.

Men Sprogforeningens Almanak er ikke bare endnu én af de mange kalendere eller husstandsomdelte vejvisere. Det er en Almanak med stort A – og ovenikøbet en værdig repræsentant for denne efterhånden sjældne genre. Sprogforeningens Almanak skal se sådan ud. Den er med sine 96 år på bagen blevet tradition og indbegrebet af sønderjysk kultursærpræg på linie med ringridning og surrib. Hvis Sprogforeningens Almanak engang skulle finde på at dreje nøglen om, vil Kongeågrænsen for alvor være truet.

swa

Krigsfanger i Danmark

Bent Blüdnikow: Krigsfanger – et billedrama om krigsfanger i Danmark under 1. verdenskrig. Odense Universitetsforlag 1988, 143 sider ill. Pris: 178 kr.

Bogen indeholder en både fængende og veldokumenteret redegørelse for et næsten ukendt kapitel i dansk udenrigspolitik – krigsfangehjælpen 1915-20. Ganske vist er titlen »Krigsfanger.«, men det er først og fremmest fangehjælpen, dens lidt spegede motiver og forbløffende store omfang, der redegøres for. De neutrale stater konkurrerede indbyrdes om at skaffe goodwill efter krigen ved at yde en humanitær indsats. Danmark og Sverige konkurrerede således om omsorgen for de tyske krigsfanger i Rusland, og det danske gesandtskab i Rusland oprettede en særlig afdeling, hvor der i 1918 arbejdede 58, der søgte at skaffe oplysninger om tyske og østrig-ungarske fanger i Rusland.

I Horserød og Hald ved Viborg blev der oprettet baraklejr til syge krigsfanger, og deres kontakter med lokalbefolkningen var ikke problemløs. De tyske soldater var udsat for chikane, de russiske officerer blev til gengæld forkælede af borgerskabets damer, mens de menige russere blev mistænkt for at sprede bolschevistisk smitte.

Der er rig lejlighed til for læserne at drage paralleller til den nutidige flygtningedebat, men forfatteren undgår klogeligt at stikke hånden i den hvepserede, og det skal han ikke lastes for. Derimod er det påfaldende, at hans geografiske begreber er så svage. Det sydlige Jylland, (Kolding- og Ribe-området) omtales konsekvent som Sønderjylland (s. 96, 99). De udhungrede russere i Ribe, som ses på billedet s. 97, er ikke flygtet fra Sønderjylland. Det er russiske soldater, der kommer direkte fra en fangelejr i Mecklenburg til Nordslesvig og bliver behandlet i Løgumkloster. Så udhungrede var næppe nogen krigsfanger, der havde arbejdet ved nordslesvigske bønder.

ia

Næste nummer udsendes med postvæsenet den 10. marts.

Krigsudbruddet i 1864

Den 1. februar for 125 år siden begyndte den sidste krig, hvor Danmark var aktiv deltager. Den aktuelle årsag var vedtagelsen af Novemberforfatningen, den fælles grundlov for Kongeriget og hertugdømmet Slesvig. Denne lov var et brud på Londontraktaten fra 1852, hvori Danmark havde lovet stormagterne ikke at knytte Slesvig nærmere til Kongeriget end Holsten. De dybereliggende årsager skal imidlertid især søges i det forhold, at Preussen ønskede at komme i besiddelse af de to hertugdømmer og at få samlet de mange tyske småstater under sin ledelse. Ved at fastholde at Londontraktaten skulle overholdes, kunne Bismarck, den ledende preussiske minister, på én gang stille sig på lovlighedens grund og koble det augustenburgske arvekrav ud. Preussen havde ingen interesse i et selvstændigt Slesvig-Holsten, der kunne stemme imod det på den tyske forbundsdag.

Østrig var villig til at følge kravet om, at aftalebruddet (Novemberforfatningen) skulle ophæves, og ved et stærkt pres på de øvrige tyske forbundsstater blev det vedtaget at foretage en såkaldt eksekution mod den danske konge i Holsten. Derfor rykkede tyske for-

bundstropper fra Hannover og Sachsen den 23. december 1863 ind i Lauenborg og Holsten. Den nye grundlov omfattede som nævnt ikke de to sydligste hertugdømmer, og de rømmedes af de danske tropper i takt med indrykningen – efter en officiel protest. Men jernbane og jernbanemateriel blev dog efterladt til modstanderne.

Det tyske forbund ville dog ikke gå længere end til en eksekution, en indgriben i Holsten, og det blev de to stormagter Preussen og Østrig, som herefter handlede på egen hånd. Den 16. januar krævede de Novemberforfatningen ophævet på 48 timer. Dette afslog den nye danske regering under D. G. Monrads ledelse med henvisning til, at det kun kunne ske ved statskup, men man tilbød at ophæve forfatningen på lovlig vis. Dette tilbud blev imidlertid ikke accepteret, og få dage senere rykkede preussiske og østrigske tropper ind i Holsten. I slutningen af januar stod der 57.000 mand ved Ejdergrænsen. I Rendsborg var jernbanebroen – som det ses på forsidebilledet – bevogtet af danske tropper i den nordlige ende og østrigere i den sydlige ende. Alle ventede på det egentlige krigsudbrud – det kom den 1. februar.